

УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ НОРМ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

IMPROVEMENT OF CRIMINAL NORMS RELATED TO CRIMES AGAINST THE FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Баладига С.П., адвокат,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Державний податковий університет

Статтю присвячено розгляду кримінально-правових норм, що стосуються національної безпеки України, крізь призму повномасштабного вторгнення російської федерації на території України, яка розпочалась в лютому 2022 році. Досліджено праці науковців, які здійснювали порівняльний аналіз норм кримінального законодавства та проблем з яким зіштовхнулася держава у зв'язку з війною. Беззаперечно, події останніх років зумовило законодавця переглянути норми кримінального закону та негайно внести зміни в Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України.

Відомо, що злочини проти основ національної безпеки України зазначені у першому розділі Особливої частини Кримінального кодексу України, яка містить 11 статей, за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність (диверсія, шпигунство, державна зрада, посягання на життя державного чи громадського діяча, перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. Віднедавна, перший розділ особливої частини Кримінального кодексу України доповнено статтею про колабораційну діяльність та про несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Мета дослідження полягає у виявленні наявних проблем, що стосуються злочинів проти основ національної безпеки України, які вчиняються впродовж війни та віднайти шляхи їх розв'язання, зокрема дослідити природу виникнення фейків, як інструмента в гібридній війні та як загрози національній безпеці.

Для досягнення поставленої мети було проаналізовано норми кримінального права, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, та сутність фейків: їхні види, причини виникнення та поширення, особливості їхньої природи – здатність до самовідтворення та стрімкого поширення. Досліджено доцільність внесення змін до Кримінального Кодексу України щодо відповідальності за розповсюдження фейків, які загрожують національній безпеці України.

Ключові слова: державна безпека, державна зрада, злочин, колабораційна діяльність, кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство, кримінально-правова політика, національна безпека, фейк, інформація.

The article is devoted to the consideration of criminal law norms related to the national security of Ukraine, through the prism of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, which began in February 2022. The articles, theses, and publications of other scientists who carried out a comparative analysis of the norms of criminal legislation and the problems faced by the state in connection with the war were studied. Undoubtedly, the events of recent years forced the legislator to review the norms of the criminal law and immediately make changes to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to protect the state.

It is known that crimes against the foundations of the national security of Ukraine are specified in the first chapter of the special part of the Criminal Code of Ukraine, which includes 11 articles for which criminal liability is provided (sabotage, espionage, treason, encroachment on the life of a state or public figure, obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations. Until recently, the first chapter of the special part of the Criminal Code of Ukraine was supplemented with an article on collaborative activity and on the unauthorized dissemination of information about the sending, transfer of weapons, armaments and military supplies to Ukraine, the movement, transfer or placement of the Armed Forces of Ukraine or other formed in accordance with the laws of Ukraine of military formations, committed under conditions of war or state of emergency.

The purpose of the study is to identify existing problems related to crimes against the foundations of national security of Ukraine that arise during the war and to find ways to solve them, in particular to investigate the nature of the emergence of fakes as a tool in hybrid warfare and a threat to national security.

In order to achieve the goal, the norms of criminal law regulating relations with the national security of Ukraine and the essence of fakes were analyzed: their types, causes of emergence and spread, peculiarities of their nature – the ability to self-reproduce and spread rapidly. The expediency of making changes to the Criminal Code of Ukraine regarding responsibility for the distribution of fakes that threaten the national security of Ukraine has been studied.

Key words: state security, treason, crime, collaborative activity, criminal responsibility, criminal legislation, criminal law policy, national security, fake, information.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії кримінально-правової протидії злочинам проти основ національної безпеки, а також удосконалення правозастосування зробили такі науковці як П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, О.Ф. Бантишев, Ю.В. Баулін, О.М. Бандурка, В.І. Борисов, П.С. Берзін, В.К. Гришук, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, В.С. Картавцев, Ю.В. Луценко, П. С. Матишевський, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, Г.В. Новицький, Д.О. Олейников, Є.О. Письменський, М.А. Рубашенко, А.В. Савченко, В.В. Сташис, Є.В. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблістий, О.В. Шамара, О.А. Чуваков, В.М. Янко, С.С. Яценко та інші. Через відносну новизну для наукового осмислення проблем фейків, як загрози національній безпеці, слід зауважити, що наразі не існує цілісних комплексних наукових досліджень цього

питання. Однак можна зауважити, що окремі аспекти досліджено в наукових роботах таких вітчизняних науковців, як: В. Гребенюк, М. Кіца, Л. Макаренко, К. Молодецької, І. Мудрої, Е. Паршакової, Г. Почепцова, О. Саприкіна, В. Цимбалюка, Р. Черниша та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України у 24.02.2022 року внесла корективи в кожну сферу життєдіяльності держави, однак одним з пріоритетних напрямів діяльності держави все ж залишається зміцнення національної безпеки. Основним напрямком державної політики є та має бути приведення системи кримінальних норм про відповідальність за злочини проти основ національної безпеки до сучасних потреб України. Час який минув з повномасштабного вторгнення дозволив науковцям досконало проаналізувати норми, які наявні

в Кримінальному кодексі України, вивчити практику їх застосування, а також запропонувати певні шляхи їх удосконалення.

07.03.2022 року вступили в дію норми кримінального права, щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану. Зокрема, Кримінальний кодекс України було доповнено положеннями, які передбачають максимальне покарання за вчинення державної зради в умовах воєнного стану та диверсії в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, а саме: позбавлення волі на строк 15 років або довічне позбавлення волі, з обов'язковою конфіскацією майна.

15.03.2022 року Кримінальний кодекс України доповнено новою статтею 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», яка визначає, в чому саме полягає вказана діяльність. Зокрема, до колабораційної діяльності належить: публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, публічні заклики громадянином України до: підтримки рішень та/або дій держави-агресора, підтримки збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, співпраці з державою-агресором, та інші. Також, до колабораційних віднесено здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти з метою: сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України. Здійснення громадянином України дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора [1, с. 381].

Проведення господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах, добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території [3], це також характеризується колабораційною діяльністю та є злочином за який настає кримінальна відповідальність.

Також до Кримінального кодексу України внесено ряд інших статей, за злочини вчиненні під час воєнного стану, які не віднесено до першого розділу Кримінального кодексу, а саме: статтю 161 Кримінального кодексу України доповнено положенням, відповідно до якого визнано злочином умисні дії, спрямовані на розпалювання регіональної ворожнечі [2, с. 42].

Кримінальний кодекс України доповнено статтями: 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» [3].

07.03.2022 року було внесено зміни до Кримінального кодексу України, якими посилено відповідальність

за мародерство (ст. 432 КК України) та встановлено мінімальну межу покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років.

21.03.2022 року набули чинності законодавчі зміни щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діянь та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану. Зокрема, Кримінальний кодекс України доповнено статтею 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» [3], якою передбачено виключення кримінальної відповідальності за діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам.

27.03.2022 набрали чинності зміни, що передбачають запровадження кримінальної відповідальності за поширення в умовах воєнного стану інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, та поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості [3].

Вважаю що Кримінальний кодекс України, а саме перший розділ Особливої частини, слід також доповнити статтею, яка передбачає відповідальність за розповсюдження недостовірної інформації, що загрожує національній безпеці України.

Національне законодавство не містить визначення терміна «дезінформація» або ж «фейк», а Кембриджський словник називає її «неправдивою інформацією, яка поширюється з метою введення в оману людей». У Звіті Ради Європи «Інформаційне безладдя: на шляху до міждисциплінарного підходу до досліджень та вироблення політик» дезінформацією називають інформацію, яка є неправдивою та навмисно створеною, щоб завдати шкоди людині, соціальній групі, організації чи країні.

Розповсюдження неправдивої інформації – тобто фейків, є спланованими дезінформаційними кампаніями, що тривають протягом декількох років проти України з боку ворога та колаборантів. Серед прикладів такої інформації, за останні роки, можна назвати поширення неправдивих повідомлень з метою дискредитації Президента України та загалом влади в Україні, Збройних сил України, створення та роботи на території України біологічних лабораторій Сполученими Штатами Америки тощо [4, с. 20].

Ворог активно застосовував і продовжує застосовувати дезінформацію як інструмент ведення війни проти України, адже за результатами останніх досліджень удвічі зростає кількість дезінформаційних повідомлень, які було виявлено в медіа за період із січня 2023 року по серпень 2023 року (1454 повідомлення), тоді як за період із лютого 2022 року по грудень 2022 року – 742. При цьому в період із 2019 року по 2021 рік було виявлено всього 71 дезінформаційне повідомлення у загальнодоступних джерелах, що ілюструє як зростання хвилі дезінформації після повномасштабного вторгнення, так і кількість проєктів в Україні, спрямованих на виявлення і протидію їй.

Такими чином, війна стала повномасштабною не тільки на полі бою, а й в інформаційному, цифровому просторі, яка триває до сьогодні.

За допомогою фейків сьогодні можна здійснювати управління противником з мінімальним фізичним насиллям і кровопролиттям, адже неправдива інформація не менш шкідлива, а ніж наслідки вибухів, руйнувань, що також призводить до жертв [5, с. 4].

Щодо притягнення до відповідальності за поширення дезінформації, то це можливо лише в тому випадку, якщо

повідомлення містить інформацію, поширення якої заборонено законодавством. В Україні такий контент визначається як на рівні кримінального закону, так і законів України «Про медіа», «Про інформацію», Кодексу України про адміністративні правопорушення.

В національному законодавстві існують обмеження щодо поширення певних видів інформації, зокрема і для протидії дезінформації, однак вони не завжди дають змогу ефективно зупинити поширення ворожих наративів. Передусім через відсутність на рівні законодавства термінологічної бази і спеціальних механізмів, адже фейки часто створюються за допомогою різноманітних маніпуляцій з інформацією, змішування правди та брехні, неточних перекладів з однієї мови на іншу і т. д. [6].

Для підсилення боротьби з дезінформацією, протидії поширенню російських наративів Рішенням Ради Національної Безпеки України було створено Центр протидії дезінформації (далі – ЦПД) як робочий орган РНБО. Одним з його основних завдань є виявлення та вивчення поточних і прогнозованих загроз інформаційній безпеці України, чинників, які впливають на їх формування, прогнозування, та оцінювання наслідків для безпеки національних інтересів України. ЦПД не є виконавчим органом влади, не має повноважень із проведення перевірок, притягнення до відповідальності, він лише координує роботу щодо протидії дезінформації та розробляє відповідні політики.

19 квітня 2023 року група народних депутатів запропонувала парламенту ввести кримінальну відповідальність за використання акаунтів і сторінок у соціальних мережах для поширення недостовірної інформації, що загрожує національній безпеці України, зареєструвавши законопроект №9223 [6].

Даний законопроект передбачає запровадження кримінальної відповідальності за створення, придбання, використання або збут облікових записів, у тому числі тих, які містять завідомо неправдиві відомості щодо користувача, в інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційних системах, електронних комунікаційних мережах, для розміщення та поширення неправдивої інформації. Якщо такі дії були вчинені в умовах воєнного стану, то за них пропонується кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до семи років з конфіскацією майна. Однак наразі законопроект так і залишається не проголосованим, а отже не прийнятим законом.

Законопроект також зазначає, що визначати ознаки дезінформації має уповноважений з питань інформації, він звертатиметься до розповсюджувача інформації для її підтвердження або спростування, а за необхідності – до суду і правоохоронних органів.

Сучасна війна як багатомірне явище поєднує різні впливи на противника в реальному часі та без будь-якої їх послідовності – інформаційний, військовий, фінансовий, економічний і дипломатичний паралельно з традиційними воєнними методами. А тому ЗМІ та соціальні мережі наразі є важливим театром воєнних дій, одночасно виступаючи і засобом ведення війни. Слід також зауважити, що сучасні соціальні мережі є комп'ютерними технологіями,

основне призначення яких полягає у створенні й обміні інформацією, а також сприянні реалізації різних форм відтворення через віртуальні спільноти в мережі. Соціальні мережі як інформаційні канали та засоби поширення фейків становлять серйозну конкуренцію традиційним ЗМІ, а на початку 2000-х років навіть порушили питання щодо смерті традиційних медіа.

Окремої уваги на початку 2024 року заслуговує інформація щодо заборони діяльності додатка «Telegram». Служба безпеки України попереджає про фейки, які поширюються від імені СБУ, за посиланнями у яких ворог може отримати доступ до чатів. Однак блокування будь-якого додатку, який має відношення до поширення інформації є лише «маскуванням» проблеми, а не з її боротьбою. До прикладу, заборонивши додаток «Telegram», користувачі зможуть користуватися будь-яким іншим додатком, який має подібний функціонал, відповідно доведеться заборонити всі інформаційні додатки. Єдиним вірним рішенням нової проблеми щодо розповсюдження таким способом небезпечної інформації – є розслідування та виявлення осіб, що вчиняють злочини за допомогою месенджерів, з подальшим притягнення їх до відповідальності.

Вважаю, що в Україні стало актуальним питання вироблення єдиної державної стратегії боротьби з фейками, ефективним способом якого є внесення змін до Кримінального кодексу України.

Однак, не варто забувати, що поруч із боротьбою з дезінформацією, фейками та загалом неправдивою інформацією не може бути обмеження свободи засобів масової інформації та втручання держави в ЗМІ і організацію журналістської діяльності. Саме ця причина є найголовнішою, яка не дає змогу законодавчому органу ухвалити законопроект. В Європейській федерації журналістів вважають, що законопроект може бути використаний для переслідування українських журналістів, Національна спілка журналістів України має схожу думку.

Висновки даного дослідження. Одним з нагальних питань, які стоять перед українським суспільством і яке потребує оперативного розв'язання, є питання протистояння фейкам і нейтралізації їхнього негативного впливу на адресатів для забезпечення національної безпеки. Оскільки національна безпека та всі її складові є складними явищами, протистояння фейкам як національній загрозі теж повинне бути комплексним, тим більше, що фейк сьогодні – це не лише інформація, а й інструмент ПІСО. Окреслене питання турбує всі розвинені держави світу, які роблять конкретні кроки щодо протидії фейкам: це й спроби законодавчого врегулювання цього питання, й особиста відповідальність кожного члена суспільства за якість і вибір спожитої інформації, створення відповідних державних органів (центрів протидії дезінформації), налагоджена й ефективна комунікація органів влади з населенням, медіаграмотність населення тощо.

Зміни до Кримінального кодексу мають бути виваженими, а нові склади злочинів узгоджуватись з уже наявними, щоб не створювати конкуренцію між ними. Проте ці зміни вже зараз мають бути на розгляді у Верховній Раді України, для забезпечення національної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнецов В.В., Сийпюкі М.В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2022. Вип. 70. Серія ПРАВО. С. 381–388.
2. Чорний Р.Л. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.08; МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 42 с.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.03.2024).
4. Рубашенко М.А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.08; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 20 с.
5. Ілларионов О.Ю. Суспільний запит на заборону колабораціонізму. *Юридичний вісник України*. 2017. № 13 (1133). 4 с.
6. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за окремі дії проти основ національної безпеки України 3562-IX від 06.02.2024 року URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41788> (дата звернення: 18.03.2024).